

Голубенко Н. І.,

аспірант

Київського національного лінгвістичного університету

ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ СТРАТЕГІЇ ВІДТВОРЕННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНОГО КОНЦЕПТУ

Анотація. У статті розглядаються розбіжності лінгвістів у визначенні й розумінні поняття «стратегія перекладу». Проаналізовано основні стратегії, які використовують перекладачі для адекватного відтворення етнокультурного концепту американського Півдня в художніх творах. Розглянуто в ширшому контексті дві протилежні стратегії – закон перекладної дисперсії, що є розсіюванням оригіналу, та принцип перекладної конвергенції, яка призводить до створення своєрідного гіпероніма, що акумулює в собі водночас кілька значень.

Ключові слова: художній переклад, етнокультурний концепт, стратегія перекладу, адекватний переклад, культура ВТ-у, культура ПТ-у, перекладна дисперсія, перекладна конвергенція.

Постановка проблеми. Переклад, а саме художній, є складним, багатоаспектним процесом, зумовленим як лінгвістичними, так і екстралінгвістичними факторами. На думку М.О. Зурабяна, художній текст «веде свій діалог з читачем: сприйняття художнього тексту є спілкуванням із ним. Розуміння виявляє об'єктивний пласт культурних традицій, утілений, з одного боку, у тексті, а з іншого – духовному світі й культурній підготовці інтерпретатора, тобто читача» [1, с. 126]. Тому одним із найважливіших критеріїв адекватності перекладу є точність відтворення концепту – «згустка культури у свідомості людини як дещо, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини, тобто основний осередок культури» [6, с. 43]. Концепт культури є важливим для перекладознавства, оскільки базується на фактах культури та містить відбиток тієї етнокультурної системи, у межах якої сформувався. Важливим є також питання: як відтворити в перекладі обсяг інформації, закладений у певному концепті вихідної культури. Якщо визначати культуру як історію усвідомлення людиною свого місця у світі, можна припустити, що завдяки концептам у мові відображується сама культура. Отже, мова виражає чуттєвий, неявний, імпліцитний рівень уявлення про світ. Концептуальна функція мови дає мовцеві можливість втілити в мові своє сприйняття явищ реальної дійсності.

Етнокультурний концепт відображає історію, досвід, культуру країни чи певного її регіону, отже, його відтворення має максимально відображати внутрішній стан, думки, образи, що виникають у свідомості, асоціації жителів регіону. Тому на сьогодні все більше уваги приділяється факторам, які забезпечують досягнення адекватності перекладу. Однак для точного відтворення художнього тексту перекладач мусить керуватися стратегією перекладу, поняттям, яке розуміється вченими досить широко – як концепція перекладу взагалі чи концепція перекладу конкретного тексту.

Проблемою визначення поняття «стратегія перекладу» займалися такі вітчизняні й зарубіжні науковці, як С. Баснетт, Л. Венуті, А. Вітренко, Т. Казакова, В. Комісаров, Х. Крінгс, П. Куссмауль, В. Сдобников, В. Вілсс. Поняття «концепт» досліджували Н. Арутюнова, Р. Джекендофф, Ф. Джонсон-Лерд, В. Карасик, С. Нікітіна, А. Пейвіо, Ю. Степанов, Й. Стернін, Ч. Філлмор та інші. Проте вибір стратегії перекладу концептів потребує подальших досліджень.

Мета статті полягає в аналізі особливостей поняття «стратегія перекладу» та визначенні основних стратегій, які перекладач використовує для адекватного відтворення етнокультурного концепту американського Півдня БІЛ/ЧОРНІ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Критичний аналіз наукової літератури виявляє, що при визначенні стратегії перекладу різні вчені керуються різноманітними судженнями.

Так, Г. Хеніг та П. Куссмауль у своєму навчальному посібнику «Стратегія перекладу» розглядають поняття стратегії з практичної точки зору: «Щоб досягнути мети, нам необхідна стратегія перекладу, яка покаже оптимальний шлях вирішення перекладацьких проблем. Як і будь-яка стратегія, перекладацька стратегія мусить опиратися на факти. У цьому стосунку вона зіставляється зі стратегією гравця у шахи, де гравець у фазі розвитку гри має орієнтуватися на час і стратегію супротивника. Те, як він послідовно здійснює обрану ним стратегію, показує розміщення ним шахових фігур, а це стає зрозуміло тільки для професіоналів. Отже, дилетант або початківець у цій сфері потребує коментарів експерта, якщо хоче розпізнати стратегію, закладену в основі гри» [10].

Одним із перших, хто намагався осмислити стратегію перекладу з теоретичних позицій, став Х. Крінгс. Згідно із запропонованою ним дефініцією, перекладацькі стратегії – це «потенційно усвідомлені плани перекладача, спрямовані на розв'язання конкретної перекладацької проблеми в межах конкретного перекладацького завдання» [11]. Х. Крінгс розрізняє дві категорії аналізу перекладацької діяльності: мікстратегію – способи розв'язання низки перекладацьких завдань; макстратегію – способи розв'язання одного завдання.

В. Комісаров у роботі «Сучасне перекладознавство» визначає стратегію як «своєрідне перекладацьке мислення, яке лежить в основі дій перекладача» [3, с. 356], і виділяє три групи принципів здійснення процесу перекладу, які становлять основу перекладацької стратегії. Запропоновані лінгвістом принципи включають усю сукупність лінгвістичних та екстралінгвістичних чинників: деякі вихідні установки, вибір загального напрямку дій, яким перекладач буде керуватися, приймаючи кон-

кретні рішення; вибір характеру й послідовності дій у процесі перекладу.

Поняття стратегії перекладу (особливо художнього) включає в себе прийняття рішення відносно тих аспектів оригіналу, які насамперед мають бути відображені в перекладі. Адекватно передати всі аспекти оригіналу не завжди можливо, що призводить до деяких втрат у перекладі. Тому перекладачеві необхідно заздалегідь визначити шкалу пріоритетів, створити ієрархію цінностей, яка дасть змогу виділити ті риси оригіналу, які вважаються провідними.

Далі перекладач, відповідно з вибраною загальною стратегією перекладу, визначає конкретні способи реалізації комунікативної інтенції (А. Швейцар зараховує сюди перекладацькі трансформації, які є складовими технології перекладу) з урахуванням мовних і позамовних детермінантів перекладу [9].

Більше того, розпізнаючи, оцінюючи й відтворюючи художні образи вихідного тексту, перекладач, інтерпретуючи їх, має виходити за межі перекладеного тексту й розглядати його під кутом зору традиції та особливості мови оригіналу, щоб на основі цієї інтерпретації відновити концепт з усім його історико-культурним і естетичним значенням.

Досить цікавою подається також теорія Т. Казакової, яка пропонує власні стратегії розв'язання завдань у художньому перекладі. Автор називає їх евристичними, протиставляючи термін «евристика» поняттю «алгоритм», оскільки для художнього перекладу не існує алгоритму як набору правил, які дають змогу механічно розв'язувати будь-яке конкретне завдання із класу однотипних завдань. Тим не менше, існують правила чи прийоми художньо-перекладацької діяльності, які допомагають досягнути успіху в розв'язанні аналогічних завдань, однак, не гарантують правильного вирішення кожного наступного перекладацького завдання [2, с. 64–65].

Очевидно, що реалізація запропонованих дослідницею стратегій пояснюється прагматичними стосунками, які виникають у процесі перекладу. Різноманіття цих стосунків становить калейдоскоп постійно змінних умов для перекладача: «... зв'язок значення з позамовною дійсністю, експліцитний та імпліцитний мовленнєвий контекст, комунікативна установка, яка поєднує висловлювання зі змінними учасниками комунікації – суб'єктом мовлення і його одержувачем, фоном їх знань і думок, ситуацією (місцем та часом), у якій здійснюється мовленнєвий акт» [2, с. 122]. Доцільно згадати слова Л. Латишева: «Нейтралізуючи лінгвоетнічний бар'єр, переклад надає носіям вихідної мови (ВМ) і носіям мови перекладу (МП) тільки об'єктивно рівні можливості сприйняття та інтерпретації повідомлення в його вихідному й перекладеному варіантах, включаючи можливість однаково відреагувати на нього; а яка реакція (комунікативний ефект) буде насправді, залежить від індивідуально-особистісних властивостей кожного окремо реципієнта оригіналу й перекладу» [4, с. 21].

У художньому перекладі важливу роль відіграє стратегія, спрямована на досягнення еквівалентності враження («імпресивна еквівалентність» – Н. Фененко) [7]. Реалізуючи цю стратегію, перекладач робить вибір на користь конвенційних, узуальних, або неконвенційних, оказіональних мовних засобів [7]. Реалізація першої групи стратегій допомагає перекладачеві «зберегти лояльність культурі ВТ-у і тим самим зробити ПТ тією чи іншою мірою екзотичним для носіїв культури ПТ-у», другої – «зберегти

лояльність культурі ПТ-у і тим самим відповідати очікуванням носіїв культури ПТ-у, однак нехтуючи культурною специфікою ВТ-у» [7, с. 56]. У своїй роботі користуємося термінами Л. Венути в їхній україномовній формі – фореїзація перекладу (negro – негри) – орієнтація на збереження національно-специфічних особливостей тексту оригіналу, або доместикація (negro – челядники) – спосіб вираження, властивий у мові перекладу. Оскільки плантатори сприймали темношкірих як домашніх тварин та своє майно, то український перекладач намагається знайти найкращий відповідник, удаючись до конкретизації значення, щоб зберегти візуальну конкретність і конотацію у відтворенні слова “negroes”, яке в перекладі подається історизмом «челядники», що свідчить про кріпацький стан, адже це дворові люди, які жили й працювали в поміщицькій садибі. Цим переклад зближує картини світу двох культур, надаючи перевагу контекстуальному значенню.

Установка перекладача на «екзотизацію» чи, навпаки, «натуралізацію» тексту перекладу може вимагати від нього одночасного застосування перекладацьких стратегій, протилежних за своєю діалектичною природою. Як ілюстрацію цієї тези розглянемо перекладацькі стратегії, які застосовує перекладач Р. Доценко в процесі роботи над всесвітньо відомим романом М. Мітчелл «Звіяні вітром». Для аналізу візьмемо концепт БЛІ/НЕГРИ, що є типовим для жителів південних штатів США і атиповим для українського суспільства.

Серед причин, які впливають на якість перекладу, можна вважати недотримання перекладачами принципу мінімізації дії закону перекладної дисперсії, з одного боку, і реалізації принципу перекладної конвергенції – з іншого.

Закон перекладної дисперсії, сформульований О. Лисенковою, означає, що під час перекладу відбувається «розсіювання оригіналу», яке виявляється у виникненні «пучків відповідників» вихідного слова і базується на універсальному законі мовної й міжмовної синонімії [5, с. 144]. Наприклад: negro – негри/темношкірі/челядники; field hands – негри/раби на плантаціях; white trash – біла голота/білі злидарі/білі безземельні.

Як бачимо, перекладач використовує синонімічні відповідники по-різному, а це свідчить про те, що рівень перекладної дисперсії може бути неоднаковою. Рішення перекладача щодо необхідності мінімізувати дію закону перекладної дисперсії чи щодо її свідомого застосування більшою мірою залежить від специфіки тексту оригіналу й можливості реципієнта перекладу зрозуміти той чи інший елемент іншомовної культури.

З одного боку, ми не можемо не погодитись з висновком О. Лисенкової про те, що «одним із першочергових завдань перекладача є, крім інших, мінімізація дії закону перекладної дисперсії», оскільки дисперсія неминуче призводить до того, що оригінал постає перед інокультурним читачем «у різних формах та викривленнях», тобто «змінюється образ тексту перекладу» [5, с. 117].

Будь-який із запропонованих вище варіантів перекладу лексичних одиниць може бути визнаний тільки частковим відповідником, оскільки кожен з них передає не всі, а тільки деякі значення перекладеного слова, і в жодному з них усі значення не актуалізовані повністю. Водночас використання часткових відповідників дає змогу досягнути необхідної природності перекладу й, відповідно, зробити перекладений текст читабельним і зручним для сприйняття носієм МП.

Другий підхід, орієнтований більшою мірою на МП, ніж на мову оригіналу, реалізується в принципі перекладної конвергенції. Термін «конвергенція» широко використовується в математиці, фізиці, природничих та гуманітарних науках. Конвергенцією називають сходження, зближення або поєднання тих чи інших елементів. Поняття конвергенції повністю застосовується до теорії художнього перекладу, особливо до проблем перекладу національно-маркованих одиниць. Наприклад: *slaves/servants* – челядь; *white mind/white folks* – білі люди.

Використання принципу перекладної конвергенції призводить до створення своєрідного гіпероніма, який акумулює в собі зразу кілька значень. Такий підхід, з одного боку, значно спрощує завдання перекладача, а з іншого – полегшує процес сприйняття чужої реальності, відображеної в оригіналі, інокультурним реципієнтом, оскільки відбувається своєрідна кумуляція елементів етнокультурного концепту в одному понятті, зрозумілому носієві МП. Водночас принцип перекладної конвергенції неминуче зумовлює деформацію тексту оригіналу.

Важливо зазначити, що перекладна конвергенція може спричинити не тільки втрату образної складової семантики національно-специфічних одиниць чи зміщення стилістичного реєстру маркованої лексеми, а й призвести до грубих смислових помилок.

Висновки. Прагматична інформація мовного знака пов'язана з його експресивною та ілюктивною функціями. Прецеденті властивості концепту – здатність асоціюватися з вербальними, символічними чи життєвими феноменами, відомими всім членам етнокультурного соціуму. Крім цього, прагматилістичні особливості лексико-граматичних одиниць реалізуються виключно на фоні синонімічного ряду, тобто на базі внутрішньосистемних відносин. Отже, існує прямий взаємозв'язок між установкою перекладача на МО (принцип форенізації) чи МП (принцип доместикації) та вибраною ним перекладацькою стратегією: застосування перекладної конвергенції та (чи) перекладної дисперсії дає змогу наблизити текст до інокультурного читача. Настава перекладача на максимально можливу передачу мовних особливостей оригіналу вимагає від нього мінімізації дії закону перекладної дисперсії, а також відмови від конвергенції різних понять в одному відповідникові. Високий коефіцієнт перекладної дисперсії й перекладна конвергенція призводять до втрати образної основи іншомовної субкультури, що не може не позначитися на сприйнятті інокультурного читача. Тому при відтворенні етнокультурного концепту необхідно, насамперед, врахувати багатокомпонентну природу концепту та специфіку концептуалізації в художньому творі. Оскільки «інтерпретативний режим вербальних значень співвідноситься із соціо- й етнокультурною компетенцією носіїв концептуальних систем, перекладач працює не лише з вербальними формами, а й з тими концептами, що стоять за ними» [8, с. 84], тобто його завданням є концептуальне співвіднесення простору та стратегій вихідного тексту з інтерпретаціями адресата.

Література:

1. Зурабян М.О. Оригинал и перевод: Взаимодействие двух культур (проблема национального и исторического колорита) / М.О. Зурабян // Актуальные проблемы литературы и культуры (Вопросы филологии). – 2008. – № 3. – С. 126–127.

2. Казакова Т.А. Стратегии решения задач в художественном переводе / Т.А. Казакова // Перевод и интерпретация текста : сборник научных трудов. – М. : ИЯЗ, 1988. – 215 с.
3. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение / В.Н. Комиссаров. – М. : ЭТС, 2002. – 424 с.
4. Латышев Л.К. Перевод: проблемы теории, практики и методики преподавания : [кн. для учителя шк. с углубл. изуч. нем. яз.] / Л.К. Латышев. – М. : Просвещение, 1988. – 160 с.
5. Лысенкова Е.Л. О законе переводной дисперсии / Е.Л. Лысенкова // Вестник Моск. ун-та. Серия 19 «Лингвистика и межкультурная коммуникация». – 2006. – № 1. – С. 111–118.
6. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю.С. Степанов. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.
7. Фененко Н.А. Язык реалий и реалии языка / Н.А. Фененко. – Воронеж : ВГУ, 2001. – 140 с.
8. Фесенко Т.А. Концептуальные основы перевода : [учебное пособие] / Т.А. Фесенко. – Тамбов : Изд-во Тамб. ун-та, 2001. – 124 с.
9. Швейцер А.Д. Теория перевода: Статус, проблемы, аспекты / А.Д. Швейцер. – М. : Наука, 1988. – 215 с.
10. Höning H. G. Strategie der Übersetzung : Ein Lehrund Arbeitsbuch / H. G. Höning, P. Kußmaul. – Tübingen : Narr, 1982.
11. Krings H. P. Was in den Köpfen von Übersetzern vorgeht : Eine empirische Untersuchung zur Struktur des Übersetzungsprozesses an fortgeschrittenen Französischlernern / H. P. Krings. – Tübingen : Narr, 1986. – XI, 570 s.

Голубенко Н. И. Переводческие стратегии воссоздания этнокультурного концепта

Аннотация. В статье рассматриваются разногласия лингвистов по поводу определения и понимания понятия «стратегия перевода». Проанализированы основные стратегии, которые используются переводчиками для адекватного воссоздания этнокультурного концепта «американского Юга» в художественных текстах. Рассмотрены в более широком контексте две противоположные стратегии – закон переводной дисперсии, что является рассеиванием оригинала, и принцип переводной конвергенции, который приводит к созданию своеобразного гиперонима, аккумулирующего в себе сразу несколько значений.

Ключевые слова: художественный перевод, этнокультурный концепт, стратегия перевода, адекватный перевод, культура ИТ-а, культура ПТ-а, переводная дисперсия, переводная конвергенция.

Holubenko N. Translation strategies of ethnocultural concept reproduction

Summary. Divergences of linguists according to definition and interpretation of the notion of “translation strategy” are examined in the article. Strategy is one of the main concepts in modern translation studies. Basic translation strategies applied by translators in the process of adequate reproduction of ethnocultural concept of American South in fiction are analyzed. Two opposite strategies – translation dispersion, that is scattering of the original text, and the notion of translation convergence, which leads to creation of a peculiar common noun that accumulates several meanings are placed in a border context.

Key words: literary translation, ethnocultural concept, translation strategy, adequate translation, culture of ST, culture of TT, translation dispersion, translation convergence.